

Innovative Educational Technology for Personal Development through Art Creative Activities
Иновативни педагогически технологии за личностно развитие чрез художественотворчески дейности

ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ БАЛАНСИРАН ПОДХОД КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ АЛТЕРНАТИВИ

Даниела Маркова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. В статията се анализират същността и основните характеристики на алтернативното образование. Проучването на проблема изисква критичен подход, разкриващ както положителните страни, така и противоречията в алтернативните образователни системи и методи.

Keywords: education, alternative education system, alternative methods

Основната критика към традиционната училищна институция е, че не отразява съвременния процес на придобиване на знания, защото е неадекватна на многостранния начин, по който се получава информация. Неефективността ѝ се поражда от насоченост към групово единомислие, страх от поемане на инициатива, което потиска индивидуалността и креативността. Подчинеността прави учениците зависими и неспособни да инициират собствените си занимания. Повечето предмети се преподават по начин, който ги отблъсква и изкривява представата им за същността на тези предмети. Обучение между четири стени, не напълно логично и обосновано редуване на дисциплините, липса на лично пространство и възможност за уединение и всички останали характеристики на държавната училищна програма в голяма част са познати на много от нас.

Като недостатъци на досегашния модел се изтъкват огромното количество информация, която механично се възприема и възпроизвежда чрез запаметяване и заучаване с привидно усърдие и симулиране на учене, самоцелният стремеж към получаване на добра оценка, което води до репродуктивно и нетрайно знание. Логични са въпросите какво от това, което се учи с най-големи подробности, може да се запомни трайно и най-вече да бъде полезно и приложимо в живота? Какъв е резултатът от стотиците часове, които се наричат „учене“, когато си там по задължение, поставен под общ знаменател с всички, без свобода на избор, защото е трябвало да свикнеш, да се примириш с това, което ти се предлага?

Отговорът невинаги е приятен, той напомня за безвъзвратно изгубено време и похабена енергия.

Негативно отношение се изразява спрямо стресиращото оценяване във враждебна конкурентна среда, съревнование, изкривявано до ожесточеност, водещо до отчуждение. Значимостта на стандартизираните тестове и тестове за интелигентност е развенчана с разбирането за множествена-та интелигентност на личността, с необходимостта от хора знаещи, но и чувстващи, мислещи със своя ум и виждащи със своите очи.

Критика е отправена към класно-урочната система на преподаване – все по-неадекватна на сериозните аспекти от живота – смисъла, морала, вярата. Прекъсването на връзката със самите себе си, загубената сетивност са източник на състояния на дефицит на внимание, високи нива на физически и емоционални заболявания, агресивни тенденции. Увеличава се празнината между училището и живота зад пределите му. Надделяват дейности, отдалечени от жизнеутвърждаващите ценности – трупането на факти пред важните въпроси, касаещи човешката същност. Съществува някаква запълненост, която отнема част от безгрижието и щастието на детството, създавайки досада, а не вдъхновеност. Факт е, че много дарби остават недоразвити, тъй като не са били оценени и поощрени в училище. Прехвалените технически постижения на нашата култура не са допринесли за преодоляването на неудовлетвореността, а съзнанието остава на едно ниво, което допуска омраза, зависимости, липса на вяра и милосърдие.

С години натрупваната съпротива срещу липсата на смислени преживявания подхранва обществените дебати относно образование, основано на всевечните добродетели. Динамиката на промените, които се наблюдават, предопределя необходимостта от училище, което няма как да е същото като това от миналото. Начините, по които сме били обучавани, не могат да бъдат приложени със същата ефективност днес. Разнообразни теории и практики се насочват към това да предадат нова форма на образованието, да го организират по различен начин от традиционно утвърдената система. Линията на порива за промяна се движи от предлагане на варианти на някои форми, методи и средства, оставащи в рамките на традицията, до цялостна смяна на досегашния модел – предефиниране на същността и смисъла му, преосмисляне на самото понятие за образование и на вярванията, крепящи досегашната училищна система, нова философия на образование и преподаване или преоткриване на непреходни ценности при отдавна създадени и въведени алтернативни педагогически системи. Понятието алтернативно образование е многоаспектно, може да се разшири, обединявайки образователни системи, или да се отнесе до форми на обучение и методики извън приетите за традиционни.

Трансформацията на образованието не само е възможна, но се случва. Образователните институции са разнообразни – детски градини, училища, центрове, позоваващи се на Валдорфската педагогика, моделът на Монтесори, подходът „Реджо Емилия“, демократичните училища и др. Вече има училища и детски градини, които вървят по пътя на иновативността, обединени около педагогически модели, различаващи се от общоприетите, с гъвкави образователни подходи, специални учебни планове и програми. Някои заимстват отделни елементи от алтернативни педагогически системи, съчетават ги в различна степен, други залагат на напълно обновено съдържание и на различен начин, по който да се поднесе светът на детето като представа.

Предлагат се системи за по-бързо запаметяване, акцентира се на сугестопедичния начин на преподаване, проектоориентирано обучение, обучение чрез проучване, действие, преживяване, чрез използване на повече сетива, игрови, симулационни, основани на креативността методи, онлайн инструменти, стратегии за визуализиране, като мисловни карти, и др. Творчеството се приема за важен елемент от цялостното обучение.

Резултат от въпросите, които се задават, когато всеки погледне към собствения си опит в класната стая, са организации, движения и инициативи за развитие на образователни алтернативи, за обмен на информация, споделяне на опит и добри практики. Разработва се нормативната уредба, определяща статута на иновативните училища. Родителски кооперативи и сдружения насочват усилията си за легализация и популяризиране на алтернативното образование. Широко огласени са граждански дискуссионни форуми за създаване на съвременен училищен модел с различна философия, чиято организация се основава на редица умения, измежду които емоционална интелигентност, критическо мислене и креативност. Идеята да се излезе от обичайната представа, че училището е нещо, което някой друг организира, обединява в общности университетски преподаватели, учители и родители. Нараства интересът към квалификационни курсове, дискутират се проблеми относно ролята на новите технологии в учебния процес, успешните подходи при училищното управление, подготовката на днешните учители.

Прилаганите алтернативни педагогики или елементи от тях, особено забележими в частните образователни институции, **имат своя специфика и фини различия, които ревностно отстояват, но в алтернативността, която ги свързва, могат да се открият няколко основни посоки. Би могъл да се открие един общ тон в тенденциите, които се разгръщат в образованието, при цялата условност на обобщаването.**

Ключова обща черта на алтернативните образователни системи е **индивидуалният подход**, основан на силните страни на личността.

Отчитат се индивидуалните възможности и потребности съобразно с факта, че всеки възприема и обработва по различен начин информацията. Основна ценност е зачитане на правото на свободен избор. Търсят се ефективни начини да се формират способности, свързани с реалния живот. Възприема се цялостен подход за хармонично развитие във физически, емоционален, интелектуален и духовен план чрез предоставяне на разнообразни възможности за учене.

Водещ принцип е **самоуправлението и самоиницирането на собственото учене**, равнопоставеността на ученици и учители, при което отговорността за обучението е споделена. Учениците са решаващи за определянето на вида и съдържанието на обучението си. Те са инициатори, съавтори, собствените им идеи и интереси трансформират урока. Счита се, че естествено заложеният стремеж към учене и вроденото любопитство се поддържат в дейности, които те избират сами, подкрепени от възрастните.

Централна роля има ученето като процес, който би могъл да протича по възможно по-естествен начин, като напредъкът и ефективността са следствие от мотивирането на детето да изследва и да постига познание поради лична необходимост. Ако „свобода“ се оказва ключова дума, тя се свързва със свобода на формата на организация на учебния процес и избора на образователни подходи. Налице е определена гъвкавост на учебното време и учебната програма, достатъчно отворена за самостоятелни открития и експерименти. Изучаваният материал не е самоцел, а ресурс, който учениците изследват, претворяват, анализират. Истинската цел на ученето е да се получават важни за живота знания и умения, да се разбират нещата, да се съгласуват, така че да придобият смисъл – от това произтича нуждата от нов поглед към учебното съдържание. То се разчупва, търсят се взаимовръзки между отделните предмети въз основа на теорията за ученето, основаваща се на невропсихологията и сугестологията, като учебното съдържание се структурира цялостно, в различни сфери на знание, а не в отделни учебни предмети. Уроците се интегрират, за да не се възприемат разпокъсани факти, а осмислени явления и процеси, така както реалният живот не е фрагментиран, а цялостен, макар и многообразен, комплекс от измерения и проблеми.

Стимулирането на сътрудничеството вместо конкуренцията обезсмисля оценяването чрез изпити. Оценяването като цяло е считано за двупосочен процес с акцент на диалога, обсъждането и самоанализа.

Вярата в това, че детето учи не само в класната стая, а навсякъде и по всяко време, разширява **разбирането за училищната среда** като друг „учител“, при което се подтикват и регулират естествените процеси на учене и развитие – извън класната стая, в училище „без стени“, чрез разнообразни извънкласни форми в близост до природата или близка до семейната

среда. Ученето се случва при взаимопомощ и подкрепа във взаимодействието с другите и с околната среда, която съдържа стимули, които провокират търсенето и предоставят възможности за изследване. Сред обширни зелени площи и специални открити пространства, в основни сгради заедно с учебни центрове работилници, ателиета с уникално пространствено оформление и дизайн, детето може да изрази себе си чрез различни средства. Учебен материал е самата природа, която се проучва чрез занимания в градини, отглеждане на растения, посещение на ферми и опознаване на животни. Много училища се стремят да функционират в синхрон с ритъма на природата, така че да не се прекъсва вродената връзка с нея. Включване на родителите и общността, на експерти в класната стая, които представят вдъхновяващо дейността си, стимулира и провокира интересите.

Основен момент в алтернативните образователни модели е **ролята на учителя** и изискванията към него. Разбирането за „преподавател“ надхвърля традиционния смисъл на думата, той е посредник, който наблюдава и координира действията, дава указания, а не готови отговори, провокира самостоятелното мислене и изследването на възможните решения. Учителят подкрепя ученика в индивидуалния му път на развитие, като му разкрива възможностите, които стоят пред него, подпомага личните му образователни цели и планове за тяхното реализиране.

Тук ще акцентирам на някои възникнали в хода на проследяване на основните характеристики на алтернативите в образованието въпроси със съзнанието, че едва ли има еднозначен отговор. Алтернативността може да има своите предимства, но е възможно в някои случаи „алтернативно“ да не се припокрива с качествено. Тя е различност в организацията на учебно съдържание, планове и програми, която обаче изисква различност и в нагласата на съзнанието. Не е магически механизъм, който да превърне детето в нещо различно от това, което е негова същност, израстването му е зависимо от личността на учителя, от възпитанието, което получава от родителите.

За да може учителят да отговори на промените в образованието, е необходима адекватна подготовка. Подготовка, изразяваща се не само в различна образователна среда за обучение, която акцентира на съвременни технологии, интерактивност, екипност, съвместно обсъждане на идеи и т.н., но и на ново съдържание на теорията и практиката. Защото приелите училищните правила, макар и да осъзнават липсата на тяхната състоятелност, считат негативите на образованието за нещо нормално и ги налагат на тези след себе си. С вече формирано виждане, те самите оформят по същия начин мисленето на своите ученици. Учител, който няма широк поглед върху нещата, не би могъл да разшири погледа на тези, които обучава. Убедеността му в смисъла на иновативните подходи би могла да бъде

подхранена чрез инициативност, обмяна на опит, както и чрез самообучение и собствени търсения. Силна страна ще бъдат креативното мислене и откритостта за новото. Дискретното наблюдение, вникването във фините нюанси на чувствата изисква определени качества – да е готов да разгледа и друга гледна точка, дори ако трябва да постави под съмнение собствените си убеждения, да посрещне без предразсъдъци предизвикателството на начини на преподаване, различни от неговите. Това ще се случи, когато учителят припознае ценностите на алтернативното образование като своя визия за образованието и намери в него синхрон с личните си вярвания и принципи.

Всичко опира до промяна на нагласи, разбиране в дълбочина, което изключва формалното или принудително приемане и зависи повече от качествата на учителя, отколкото от учебната програма. Промененият начин на мислене е естествената и стабилна основа за промяна в образованието. Проблемите на хората са резултат най-вече от самата човешка природа, а без нейната активна промяна достатъчно ефективни решения на проблемите не биха могли да се осъществят.

Едва ли има еднаква рецепта, която да се следва. Както във всяка област, напредъкът се основава освен на поддаващи се на измерване параметри, така и на вдъхновение, надхвърлящо точна формулировка. Всяко залитане в крайности крие риск от разрушаване на позитивите в утвърдени методи, една като цяло считана за консервативна, но успешна система може да промени съдържанието си, без да е нужно да се преобръща наопаки. Например системите, които разчитат детето само да открива и преодолява трудностите, се аргументират, че с наставленията му се внушава, че е неможещо, зависимо от помощ. От една страна, стратегията за свободен избор (основаваща се на вярата в изначално добрата човешка природа и вродена мъдрост и на предположението, че ако се оставят децата без внушения от страна на възрастните, те ще се развият до възможното за тях ниво без принуда и усилие) е успешна. Стимулира се самостоятелното експериментиране, изследване и достигане до отговора, като само се дават указания и се следи процесът, защото, когато сам откриваш решението, запомняш пътя за неговото достигане по-детайлно, концентрацията и вникването в проблема са по-големи. От друга страна, има случаи, когато чрез готовото знание се избягва ненужното лутане и остава повече пространство за по-важните търсения. Идеята за невмешателство в развитието на детето и отказ от натиск върху него има своите несъмнени заслуги, но и пропуски. Като се разчита изцяло на собствения опит и личната потребност, чуждият опит остава на заден план, макар че понякога трябва да се доверим и да го приемем за верен, не е нужно да се изгориш, за да научиш какво е огънят.

Остава открит въпросът относно адаптацията на децата например от една детска градина, работеща по алтернативна система, към държавното училище. Доколко равностойни на останалите ще бъдат възпитаваните деца в едно демократично училище например, където уроците не са задължителни и могат да бъдат посещавани само ако детето пожелае и ако има интерес, а разписанието е единствено за учителите? Изисква се силна убеденост от страна на родителите, за да изпратят детето си на училище, където предимство има свободният избор пред ученето без ограничаващата дисциплина. Преподавателите не прикриват смътното усещане за провал в редица случаи, но твърдят, че досега не са възпитали безделници, а хора, които откриват това, което наистина им е интересно да правят и успешно работят в сферата, която е близка до тяхната същност. Невинаги конкурентни например по правопис, но с успехи на изпити, изискващи съобразителност и креативност. Описанията на заниманията с театър (при което децата са изпълнители на сценария, сценографията и актьори в театралната постановка), ръчен труд и творчество в стаята за изкуства, в която се рисува, изработват се гравюри, керамика и други приложни изкуства, представя примамлива с непринудеността си и липсата на скука обстановка.

Не може да се каже обаче, че образователни подходи, които отделят внимание на повтарящото се усилие, са неуспешни. Вероятно основен двигател, променящ в положителна насока личността, е вечната добродетел – приучаване към дисциплинираност и упоритост. Един поглед към изграждането например на музикални или изобразителни способности показва значимостта на ежедневното усилие и необходимостта от дисциплина, чрез която се формират качества на личността, за да се достигнат висоти в избраната област. При изучаването на почти всяка научна сфера има нещо вдъхновяващо, но и части, които са достатъчно скучни, макар че за една цялостна и задълбочена представа е необходим поглед върху всички части. Отношението към ученето като „каквото и колкото му е интересно“ прехвърля отговорността върху детето, което невинаги е така зряло, че да осъзнава отговорността на постъпките си, и което в бъдеще е възможно да открие липси в познания и умения, които е пропуснало да придобие. Трайно се запомня не само това, което е интересно, а и това, което се изисква от преподавателя, изглеждащото интересно може да се окаже ненужно, лесно за забравяне, а даденото наготово за научаване – полезно. Интересът е изменчив, има неща, които няма как да бъдат изцяло приятни и винаги интересни, но те са част от грамотността. Обучението не спира там, докато се простира интересът, да станеш добър професионалист, неизбежно включва и „безинтересни“ неща. Съобразяването с личностните наклонности е изключително добра теория, стига да не се абсолютизира правото

детето да захвърли занимание, щом не му е приятно, и поставя проблема доколко то вече има изградена собствена индивидуалност, която ще му позволи самò да взема решения да учи това, за което за момента според останалите има заложи. Пак опираме до способността на учителя да долавя заложи и фините движения на детската душа. Без внушението, че всичко трябва да е приятно и непременно някой трябва да се грижи това да е така, да го интригува на всяка цена, още повече че това какво е приятно, е относително – за някого да стои сам в стаята, е възможност за вглъбяване, за друг – непоносима скука.

Креативното мислене е особено важно в съвремението, но преиграването с креативността и себеизразяването и противопоставянето им на уменията и необходимите правила за достигане на професионализъм крие своите рискове. Например в обучението по изобразително изкуство доминирането на оригиналната идея е добра цел в определени задачи, но подчинеността единствено на това непременно да се получи нещо различно, независимо от резултата, е отдалечаване от грамотното изображение. Четка, бои и свободата „да изразиш себе си“, невинаги са условие за добра рисунка. Оригиналната и креативността са важни, но с внимание към основополагащите умения изразяването и себеизразяването ще бъдат улеснени. Има правила на композицията, пространството, цвета, изведени като закономерности, които дори взети наготово, ще улеснят и скъсят пътя на обучението или самообучението. Изобразителните умения се основават на продължително практикуване не непременно винаги вдъхновено. Те са стабилната основа, върху която се изгражда собственото виждане. Тогава импровизацията и артистичността, както и при музиката, са израз на майсторство. Те са надграждане над солидната база от умения, които даже в един момент не се осъзнават преднамерено, стават автоматично част от способността да се прави нещо добре. За да се изрази една идея, е необходимо умение за изразяване и както при много други умения се изискват упражняване, повторение, усилие.

Очевидна е разликата между уменията, натрупани в резултат на академичното образование в областта на изобразителното изкуство в резултат на задълбочено изследване на установените правила в граматиката на рисуването от векове, и почти любителски изглеждащите в голямата си част изображения на обучаваните в освободеното от правила обучение. Това е един аргумент за необходимостта от удържане на посоката на здравия разум, съчетаващ придобиването на професионални умения наред с изграждането на свой индивидуален почерк. Ученето е и повторение, докато се затвърди опитът в паметта. Разбира се, невинаги е така и не при всеки. Има неща, които запомняш, когато емоционално те докоснат, и трябва да преживееш знанието, за да го изведеш като следствие от собствения опит,

други се научават, щом се анализират. Структурираната форма на обучение може да бъде по-подходяща за тези, които по-лесно възприемат логично подредената информация в сравнение с възприемането в обстановка, в която един рисува, друг пише или обсъжда нещо.

Като една от отличаващите характеристики на възпитанието чрез свобода се изтъкват щастливите, заинтересовани лица в дейности като игра и творчество. Послушанието е добродетел в известна степен, доведено до крайност, поставя преграда пред самостоятелното мислене, но дисциплината и управлението могат да съществуват без остарели поучения. Дисциплината невинаги сама се поддържа. Правилата, когато са ефективни и в полза на съблюдаването на личните права на всеки, са необходими. Творчеството и свободата са чудесни думи, както и призивът „да бъдеш себе си“, стига да не действа единствено принципът „прави каквото искаш“.

Креативността се търси в оригиналното решение и в свободата на мисълта – основа за сътворяването на нещо ново. В този сремеж към новост обаче не бива да се забравя и нещо далеч по-просто, но не и по-малко важно – обръщането не само към несъществуващото, а и развиване на способността да се наблюдава и вижда това, което е пред очите. Лавината от информация притъпява възприятието, престава да ни учудва ежедневието, красотата на „нищожния“ предмет не се забелязва. Не само новата, но и наличната информация, ако се възприема внимателно, би могла да бъде добра основа за промяна на нагласата към заобикалящия свят – от повърхностно трупане на факти към поглед в дълбочина. Да усещаш, чувстваш, наблюдаваш, съставлява голяма част от разбирането на нещата от живота, на изкуството, разбирането на себе си и на другите. Да преподаваш простите неща, като това да се вглеждаш, вслушваш, да съзерцаваш и вникваш във формите, цветовете, пространствата, в същностите на нещата такива каквито са, да изследваш собствените си вътрешни пейзажи, понякога се оказва много по-трудно.

Прекомерната претрупаност с технически средства усложнява и без това усложнения съвременен живот и все повече отдалечава от простичките радости, на които не се обръща внимание. Центрове, в които детето може да изследва природата и да се потопи в света на науката чрез иновативни технологии и уникална среда, имат своята роля и са прогресивен модел на неформално обучение, но не трябва да се забравя, че понякога е по-естествено, а и по-здравословно да вдъхнеш истинския аромат на цветето пред симулирания чрез техника.

Образованието не може да е независимо от духа на времето, от политиката на държавата. Стойността му ще нарасне, когато стане видима и осезаема неговата полза – предимството на образования, на чувствителния

и мислещия, с утвърждаването, а не с пренебрегването на духовните ценности. Човек е способен да учи, когато е осъзнал собствената си нужда и полза от това, което му се преподава. Скептицизмът към алтернативите в образованието ще бъде опроверган, когато практиката покаже добрата реализация на обучаваните по нетрадиционни образователни системи. Твърди се, че образованието е приоритет и съхранява духовни ценности, но това са декларации, отдалечени от истината, изпразнени от съдържание, защото реалността е друга. На затвърдените от масовата култура послания – бъди щастлив, т.е. купи поредния продукт, успявай, т.е. имай все повече материални блага, постигай целите си, т.е. пренебрегвай всички останали, бъди силен, т.е. груб, да се противопостави гласът, който обикновено е твърде тих: бъди добър човек, себеразвивай се, имай известна доза наивност. Зрелището ще бъде по-гледано от художествената изложба и в него ще бъдат вложени повече финансови ресурси. Жаждата за знание ще бъде непонятен стремеж в общество, в което властва култ към материалното. По-добри резултати в образованието едва ли могат да се очакват без социална и културна трансформация и когато думите се разминават с мислите и действията. Може би все така противоречива ще бъде действителността, с която желаещите промяна в образованието ще се сблъскват, но това не отменя всевечния стремеж за усъвършенстване.

Дали училищата, базирани на хуманност, имат по-успешни ученици и впоследствие личности, зависи от разбирането за успешност. Няма съмнение, че съвременната образователна система трябва да се обърне към добродетели и ценности и да се насочи към формирането на хармонична личност преди всичко останало. Понякога свободата дава усещане, което прави предпочитано щастието на безделника пред невротичността на „успелия“. Неуспехът в състезания и изпити не те прави неприспособим към живота. Фанатично отдаденият на гоненето на престижна според общественото мнение позиция конформист, устремил се да бъде „нормален“ като всички, на всяка цена, при което няма място за въпроси, а отговорите са готови, трудно би разбрал същността на „хуманната педагогика“. В същото време не е нужно да си с разбирания, които те откъсват от реалността, все по-често се виждат примери на хора, които намират баланс в начина да живеят собствения си живот, без да приемат чужди правила, удобни за обществото. Не е лесен изборът – да бъдеш или да имаш, да бъдеш свободен, но извън установената смазваща система, или успешен, но дълбоко неудовлетворен. Истината може да е по средата (а в някои случаи в крайностите), относителността ѝ я прави трудно уловима и непостоянна. Няма идеален модел. Така както съществуват различни пътища за достигане до една и съща цел, ще съществуват сходни педагогически модели, но могат да бъдат следвани напълно противоположни цели, програми и организа-

ция на управлението. Ако личността и ученето не се третираат като застинала схема, а се разглеждат като динамични и обновяващи се, едва ли ще има единен модел.

Балансираният подход се състои във всестранната гледна точка. Такъв поглед ще носи определена полза – разкриват се страни от реалността, които могат да се разглеждат безпристрастно, изпитва се повече търпимост към вижданията на другите. Човек с „отворено“ съзнание рядко дава готов отговор, защото допуска, че понякога, особено отвъд ръба на нашето познание, отговор няма и тогава изкуството е една от сигурните ни опори...

Несъмнено е предимството и ползата от съществуване на алтернатива пред установената унифицирана система. В един многообразен свят хората имат различни интереси и потребности, по свой начин възприемат света и това поражда естествения стремеж да излезеш от утъпканите пътеки и да тръгнеш по тези, които съответстват на дълбоката ти същност. Начинът да се удовлетвори този стремеж, е един – свободният избор.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Gatou, D. (2011). *Orazhiya za masovo obezlichavane*. Sofia: „Iztok-Zapad” [Гатоу, Д. (2011). *Оръжия за масово обезличаване*. София: „Изток-Запад“].
- Hecht, Y. (2013). *Demokratichното obrazovanie*. Sofia: „Iztok-Zapad” [Хехт, Як. (2013). *Демократичното образование*. София: „Изток-Запад“].
- Ivanova, B. (2015). *Izkustvoto i dezata v Redjio konzepziata*. V: *Obrazovanie i lichnostno razvitie chrez hudojestvenotvorceski deinosti*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisii Hilendarski” [Иванова, Б. (2015). *Изкуството и децата в Реджио концепцията*. В: *Образование и личностно развитие чрез художественотворчески дейности*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“].
- Ivanova, R. (2015). *Otnosno sushnostta i raznovidnostite na alternativnoto obrazovanie*. V: *Obrazovanie, razvitie, izkustvo*. Sbornik statii na prepodavateli ot konferenzia na Pedagogiceski fakultet. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisii Hilendarski” [Иванова, Р. (2015). *Относно същността и разновидностите на алтернативното образование*. В: *Образование, развитие, изкуство*. Сборник статии на преподаватели от конференция на Педагогическия факултет. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“].

Miller, R. (2009). Pette prinzipa na priijdashtata obrazovatelna revoluzia. *Idei*, 1, 40 – 45 [Милър, Р. (2009). Петте принципа на прииждащата образователна революция. *Идеи*, 1, 40 – 45].

ON THE NEED FOR A BALANCED APPROACH TO THE PROBLEM OF THE EDUCATIONAL ALTERNATIVES

Abstract. The article analyzes the nature and the main features of the alternative education. The research of the problem requires critical approach that reveals the positive components and the contradictions in the alternative education system and methods.

✉ **Dr. Daniela Markova, Assoc. Prof.**
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: dmark@mail.bg